

РОЗДІЛ 7

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'1-119«312»(045)

КОНЦЕПТ ЯК КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ У СПОРІДНЕНИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ КОНЦЕПТУ «СУЧАСНА ЖІНКА»)

CONCEPT AS A COGNITIVE AND SEMANTIC UNIVERSAL IN RELATED LANGUAGES (ON THE BASIS OF THE CONCEPT "A MODERN WOMAN")

Балабан О.О.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант, доцент кафедри загального мовознавства і германістики
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

У статті висвітлено дослідження концепту як когнітивно-семантичної універсалії у споріднених мовах і зроблено це на матеріалі концепту «сучасна жінка» в англійській, російській та українській мовах. Визначена категоріальна структура цього концепту, враховуючи класифікаційні ознаки, що концептуалізують відповідне поняття.

Ключові слова: концепт, сучасна жінка, категоріальна структура, класифікаційні ознаки, когнітивно-семантична універсалія.

В статье представлено исследование концепта как когнитивно-семантическая универсалия в родственных языках, которое осуществлено на материале концепта «современная женщина» в английском, русском и украинском языках. Определена категориальная структура этого концепта, учитывая классификационные признаки, которые концептуализируют соответствующее понятие.

Ключевые слова: концепт, современная женщина, категориальная структура, классификационные признаки, когнитивно-семантическая универсалия.

The article presents the research of the concept as a cognitive and semantic universal in related languages and it is done on the basis of the concept "a modern woman" in English, Russian and Ukrainian. There defined a categorical structure of the concept including classifying features which conceptualize the corresponding notion.

Key words: concept, modern woman, categorical structure, classifying features, cognitive and semantic universal.

Постановка проблеми. Ще Дж. Лакофф та М. Джонсон у своїй відомій праці «Метафори, якими ми живемо» [6] зазначали, що концепти керують нашим життям, структурують наші почуття, поведінку та ставлення, а сама понятійна система є метафоричною. На думку вчених, мова є важливим джерелом даних про систему мислення людини, а метафори також відображають наше відношення, мислення та діяльність. Термін «концепт» був запозичений із когнітології та обраний за базовий у когнітивній лінгвістиці при вивченні семантичного простору мови, завдячуючи якому можна скласти враження про структуру знань. Він сприймається більшістю когнітологів (З.Д. Попова, Й.А. Стернін [9], В.А. Маслова [8], О.С. Кубрякова [4], С.А. Жаботинська [2] ін.) як мисленневий образ, що стоїть за мовним знаком, тобто позначуване мовного знаку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених когнітивним дослідженням, засвідчив сплеск опису окремих концептів у вітчиз-

няній когнітивній лінгвістиці, зокрема: радість (Ю.Ю. Шамаєва, 2004), гра (В.Ф. Старко, 2004), влада (С.О. Дроздова, 2004; О.О. Чорновол-Ткаченко, 2007), Європа (Я.В. Прихода, 2005), кохання (Г.А. Огаркова, 2005), білий/чорний (О.Б. Кузьміна, 2005), козацтво (С.П. Запольських, 2005), степ (О.Є. Єфименко, 2005), чоловік/жінка (О.С. Бондаренко, 2005; Ю.В. Абрамова, 2007; А.Л. Кисельова, 2007; М.О. Яценко, 2008), героїзм (Т.О. Шваб, 2006), дім/родина (Т.В. Сорока, 2006), шлях (О.С. Пальчевська, 2006), вампір (І.Ю. Онищук, 2006), добро (І.В. Змійова, 2006), рівновага (О.В. Багацька, 2007), час (Ю.О. Дем'янова, 2007; О.М. Задорожна, 2008), птах (І.І. Казимир, 2007), Петербург (В.А. Ніколаєва, 2007), хитрість (Л.В. Савицька, 2007), політика (М.О. Васильєва, 2008), подорож (Г.М. Каратєєва, 2008), життя (Ж.В. Краснобаєва-Чорна, 2008), юродство (О.В. Маслій, 2008), людина (А.О. Пікалова, 2008), чистий (С.С. Потапчук, 2008), флористика (І.І. Рогальська, 2008), вихов-

них (Л.В. Ткаченко, 2008), доля (О.В. Троць, 2008), сім'я (В.Б. Яковлева, 2008) та ін.

Постановка завдання. Метою статті є опис концепту як когнітивно-семантичної універсалиї у споріднених мовах. Досягнення загальної мети передбачало виконання наступних завдань: 1) розглянути концепт як основну одиницю оперативної пам'яті людини та когнітивно-семантичну універсалию у споріднених мовах; 2) проаналізувати категоріальну структуру концепту «сучасна жінка» у таких мовах як англійська, українська, російська.

Виклад основного матеріалу. Серед методів, що використовують у сучасній когнітивній лінгвістиці для опису концепту, є: 1) опис макроструктури концепту, що передумовлює розподіл виокремлених ознак за структурними макрокомпонентами концепту – образної, інформаційної складової та інтерпретаційному полю; 2) опис категоріальної структури концепту, де подається ієрархія когнітивних класифікаційних ознак, що концептуалізують відповідний предмет або явище; 3) опис польової організації концепту. На цьому етапі виокремлюються когнітивні класифікаційні ознаки, що складають ядро, ближню та дальню периферію концепту, а зміст концепту подається у вигляді польової структури.

Загалом концепт «сучасна жінка» інтегрується у макроконцепт «жінка» через смисловий центр, засвідчений у тлумаченні цього поняття “an adult female human being” [CALD], «лицо, противоположное мужчине по полу» [ТСРЯ], «особа жіночої статі, протилежна чоловіку» [АТСУМ] як одна з ознак ідентифікації жінки у сучасному світі. Серед можливих основних номінаторів концепту в англійській мові відстежуємо *woman, female, lady, miss, misses*; в українській мові *жінка, жіночка, пані, дама*; у російській мові *женщина, дама* тощо. Слід зауважити, що використовуючи асоціативний експеримент, концепт «жінка» проаналізувала І.Б. Марчук [7], польову структуру концепту «жінка» описала Ю.В. Вороніна [1], соціокультурні стереотипи концепту «жінка» представила Я.І. Каліна [3], пареміологічні особливості концепту «жінка» зацікавили Т.В. Рудюк [10], О. Куцик та М. Колечко [5] тощо. Ми вирішили зробити спробу проаналізувати категоріальну структуру цього концепту, але, оскільки зробили це на прикладі художнього твору сучасної англійської письменниці Сесілії Агерн “The Time of my Life”/ «Время моей жизни» / «Час мого життя» та її перекладів російською та українською мовами, то відповідно розглянутий безпосередньо концепт «сучасна жінка», який інтегрується у макроконцепт «жінка» через смисловий центр, засвід-

чений у тлумаченні цього поняття “an adult female human being” [CALD], «лицо, противоположное мужчине по полу» [ТСРЯ], «особа жіночої статі, протилежна чоловіку» [АТСУМ] як одна з ознак ідентифікації жінки у сучасному світі. Серед можливих основних номінаторів концепту в англійській мові відстежуємо *woman, female, lady, miss, misses*; в українській мові *жінка, жіночка, пані, дама*; у російській мові *женщина, дама* тощо.

Виявлення когнітивних класифікаційних ознак для концепту «сучасна жінка» дозволило зазначити наступні ознаки у споріднених мовах:

1) фізіологічні ознаки маркують концептуальні ознаки біологічної статі, віку, зовнішності; наприклад:

(англ.) *'Because I bought it for what's-her-name, that girl you dumped who laughed like a dolphin'. 'Yeah, dolphin-laughing bitch,' he agreed and we smiled* (Ahern, p. 24).

(рос.) – *Неудивительно. Я же их подарила этой, как бишь ее, ну, той девице, которую ты бросил. Она еще улыбалась как акула* (Ахерн, с. 30).

(укр.) - *Бо то я подарувала їх тій, не-пригадую-як-її-звуть, дівчині, яку ти покинув і яка сміялася, наче дельфін* (Агерн, с. 30).

У даному прикладі опис посмішки дівчини у всіх трьох мовах подано за допомогою порівняння як однієї з найпоширеніших стилістичних фігур та прийомів концептуалізації дійсності ((англ.) *to laugh like a dolphin*, (рос.) *улыбаться как акула*, (укр.) *сміятися, наче дельфін*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (ознака) + логічне множення (кон'юнкція: a^b)*. З семантичної точки зору відбувається заміна архісеми “animal”, «животное», «тварина» на “person”, «человек», «людина», а множення забезпечується завдяки додавання диференційних сем “large”, “smooth”, “pointed mouth”, «большой», «широкий», «оскалистый», «великий», «розлогий», «вищир».

2) статусно-рольові ознаки вказують на соціальне положення, статус та роль у суспільстві;

(англ.) *What I was doing down there shall remain private but it was raining hard, I was wearing a beige trench coat and after mourning the boss of a perfect boyfriend over too many tequilas, I was doing my best to channel Audrey Hepburn by chasing the animal and calling out “Cat!” in a clear and unique, yet distressed tone* (Ahern, p. 4-5).

(рос.) *А уж что я делала вечером в том переулке под проливным дождем - мое личное дело. В бежевом плаще, да в бежевом плаще и после изрядного количества выпитой текилы, в глубоком трауре по утраченному бойфренду, я попыталась вести себя точно так, как Одри*

Херберн в «Завтрак у Тифані», вzywала горячо и страстно «Кис-кис!», чисто, трепетно и безнадёжно (Ахерн, с. 11).

(укр.) *Не розповідатиму про те, що я там робила, але йшов густий дощ, я мала на собі довгий бежевий непромокальний плащ, як в Одрі Герберн у «Сніданку в Тифані», і оплакавши свого чудового бойфренда з багатьма порціями текили, я вирішила відволіктися в спрямувати увагу на знайдене кошения й поклікала його: «Кицю, киць!» (Агерн, с. 14).*

Даний приклад засвідчує соціальний статус головної героїні роману як незаміжньої жінки і для опису її емоційного стану після розлучення зі своїм бойфрендом у переносному значенні вживаються дієслова (англ.) *to mourn* – to feel or express sadness, especially because of someone's death [CALD]; (рос.) *находиться в трауре* – находится, прибывать в состоянии скорби по умершему (а также по поводу какого-нибудь бедствия, катастрофы), выражающееся в ношении особой одежды [ТСРЯ]; (укр.) *оплакувати* – плакати з приводу чиєї-небудь смерті, тяжкої втрати, нещастя тощо; виражати свій сум, горе з якогонебудь приводу; сумувати [АТСУМ]. Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційний стан) + логічне множення (кон'юнкція: a^b)*.

3) функціональні ознаки позначають вид діяльності або рід занять;

(англ.) *It was a place more worshipped than any other in the building, more than the coffee machine, more than the exit doors at six p.m., most certainly more than the chair before the desk of Edna Larson – the boss lady – who ate good intentions like a broken dispenser that swallowed your coins but failed to spit out the bar of chocolate* (Агерн, р. 2).

(рос.) *Место это, подобно всякому святилищу, где курят фимиам, почитаемо более, чем любое другое в нашем здании. Более, чем кофе-машина, чем дверь на улице в шесть вечера, и много более, чем стул у стола Эдны Ларсон – нашей начальницы, которая пожирала благие намерения, как неисправный автомат, что заглатывает монеты, но отказывается выплюнуть взамен плитку шоколада* (Ахерн, с. 8).

(укр.) *Це місце шанували більше, аніж будь-яке інше у будівлі, більше ніж кавоварку, більше аніж двері виходу, що відчинялися о шостій годині вечора, й, безперечно, набагато більше, ніж стілець перед письмовим столом Едні Ларсон, – жінки-боса, яка поглинала добрі наміри, як ото зламаний торговий автомат ковтає ваші монети, але виплюнути вам плитку шоколаду неспроможний* (Агерн, с. 11-12).

У даному прикладі для опису характеру керівниці головної героїні роману в усіх трьох досліджуваних мовах використано метафору ((англ.) *to eat intentions*; (рос.) *пожирать намерения*; (укр.) *поглинати наміри*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (риса характеру) + логічне множення (кон'юнкція: a^b)*. З семантичної точки зору відбувається заміна архісеми “person”, «человек», «людина» на “abstract notion”, «абстрактное понятие», «абстрактне поняття», а множення забезпечується завдяки додавання диференційних сем “to destroy”, “fully”, “absolutely”, «уничтожать», «полностью», «абсолютно», «знищувати», «повністю», «абсолютно».

4) реляційні ознаки позиціонують людину по відношенню до інших осіб або групи осіб;

(англ.) *When I had enforced my opinion at work I'd been called a bitch by my mate counterparts* (Агерн, р. 5).

(рос.) *А на работе, когда я в кои-то веки настояла на своем мнении, коллеги-мужчины сказали, что я стерва* (Ахерн, с. 11).

(укр.) *Коли мені вдалося накинути колегам свою думку на службі, то один з них назвав мене курвою* (Агерн, с. 14).

У даному прикладі спроба характеризувати головну героїню зроблено за допомогою неформального іменника з негативною конотацією в усіх трьох мовах ((англ.) *bitch* – an unkind or unpleasant woman [CALD]; (рос.) *стерва* – подлая женщина, негодяйка [ТСРЯ]; (укр.) *курва* – гуляща жінка, повія [АТСУМ]). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (риса характеру) + логічне додавання*. З семантичного боку зберігається архісема “person”, «человек», «людина» та додаються диференційні семи “unkind”, “unpleasant”, «подлий», «гуляща».

5) ментально-функціональні ознаки вказують на емоційний стан, розумові здібності, стан здоров'я тощо;

(англ.) *I felt a tiny rush of warmth for him, because all of a sudden he looked old* (Агерн, р. 32).

(рос.) *Я испытала крошечный прилив нежности, вдруг увидев, как сильно он постарел* (Ахерн, с. 38).

(укр.) *Я відчула напад теплого почуття до нього, бо несподівано він здався мені старим* (Агерн, с. 14).

Емоційний стан головної героїні до свого батька знов таки відбивається за допомогою метафоричного переносу в усіх трьох мовах ((англ.) *a rush of warmth*; (рос.) *прилив нежности*; (укр.)

напад почуття). Перенос відбувається за допомогою заміни архісеми “action”, «действие», «дія» на “abstract notion”, «абстрактное понятие», «абстрактне поняття» ((англ.) *rush* – an act of suddenly moving somewhere quickly → a sudden strong emotion or physical feeling [CALD]; (рос.) *прилив* – периодически повторяющееся действие поднятие уровня открытого моря в течение суток → скопление чего-н. движущегося, приток [ТСРЯ]; (укр.) *напад* – дія за значенням напасти, нападати, атакувати → момент загострення, посилення чого-небудь; приступ [АТСУМ]) та додавання диференційної семи “feeling”, «чувство», «почуття». Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційне почуття) + логічне множення (кон’юнкція: a^b)*.

б) аксіологічні ознаки характеризують внутрішні властивості людини, риси характеру, манеру поведінки;

(англ.) *‘It’s just an expression. For doing something... amazing’. I tried to hold back on the bitter sarcastic tone that was just dying to get out. It was on the sidelines warming up, begging me to let it go on as a substitute for politeness and tolerance* (Ahern, p. 37).

(рос.) – *Просто выражение такое. В смысле, награду за такие великие заслуги. Я пыталась обуздать злой сарказм, который так и рвался на игровое поле. Он разогревался за боковой линией, умоляя меня выпустить его на замену вежливости и терпимости* (Ахерн, с. 43).

(укр.) – *Це, власне, образний вислів. Вас не могли не нагородити, адже ви вчинили... щось надзвичайне. Я доклала зусиль, щоб стримати гіркий сарказм, який помер, щойно народившись. Він розігрівався за бічною лінією, благаючи мене, щоб я дозволила йому ввійти у гру, змінити на чемність і толерантність* (Агерн, с.40).

Для підкреслення жвавості та невгамовності характеру головної героїні знов маємо справу з метафорою у мовах, що досліджуються ((англ.) *bitter sarcastic tone was trying to get out*; (рос.) *горький сарказм рвался*; (укр.) *гіркий сарказм помер*). Перенесення відбувається дякуючи заміні архісеми “person”, «человек», «людина» на “abstract notion”, «абстрактное понятие», «абстрактне поняття», а також спостерігаємо додавання диференційних сем “emotion”, «эмоция», «емоція». Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційне почуття) + логічне множення (кон’юнкція: a^b)*.

7) афективно-емотивні ознаки свідчать про емоційне відношення до суб’єкта: схвалення –

осуд/невдоволення, прийняття – неприйняття, роздратування, іронія тощо.

(англ.) *She sat quietly, not looking at Philip and probably not listening either while she surveyed my mother’s work with her ever disapproving eye* (Ahern, p. 26).

(рос.) *Ни жестом, ни словом она не реагировала на то, что говорил Филипп, и скорей всего его не слушала, внимательно и неодобрительно наблюдала за усилиями моей матери* (Ахерн, с. 32).

(укр.) *Вона сиділа спокійно, не дивлячись на Філіпа, й, либонь, не слухала його, бо пильно спостерігала завжди несхвальним оком за тим, що робила моя мати* (Агерн, с. 31).

За допомогою епітету описано і емоційний стан матері у вищезазначеному прикладі у всіх трьох мовах ((англ.) *disapproving eye*; (рос.) *неодобрительно наблюдала*; (укр.) *спостерігати несхвальним оком*). Логіко-прагматична модель даного прикладу виглядає таким чином: *людина (емоційне почуття) + логічне множення (кон’юнкція: a^b)*. З семантичної точки зору відбувається збереження архісеми “person”, «человек», «людина» та додавання диференційної семи “emotion”, «эмоция», «емоція».

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновки, що переосмислення значення неодмінно розширює поняття, додаючи переважно нові диференційні семи. З логіко-прагматичної точки зору, найбільш вживаною є операція логічного множення (кон’юнкція: a^b). Визначення категоріальної структури концепту «сучасна жінка» в англійській, російській та українській мовах дозволило встановити наступні когнітивні класифікаційні ознаки, що його концептуалізують: 1) фізіологічні ознаки маркують концептуальні ознаки біологічної статі, віку, зовнішності; 2) статусно-рольові ознаки вказують на соціальне положення, статус та роль у суспільстві; 3) функціональні ознаки позначають вид діяльності або рід занять; 4) реляційні ознаки позиціюють людину щодо інших осіб або групи осіб; 5) ментально-функціональні ознаки вказують на емоційний стан, розумові здібності, стан здоров’я тощо; 6) аксіологічні ознаки характеризують внутрішні властивості людини, риси характеру, манеру поведінки; 7) афективно-емотивні ознаки свідчать про емоційне відношення до суб’єкта: схвалення – осуд/невдоволення, прийняття – неприйняття, роздратування, іронія тощо, як передані повністю у досліджуваних мовах. Перспективним вважаємо дослідження будь-яких інших концептів, оскільки концепт, на нашу думку, є когнітивно-семантичною універсалиєю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вороніна Ю.В. Концепт «жінка» в сучасній чоловічій прозі (на матеріалі ідіолектних порівнянь). Мовознавчий вісник. 2015. Вип. 20. С. 168-172.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. Вісник Черкаського університету. Сер. філолог. науки. 1999. Вип. 11. С. 12-25.
3. Каліна Я.І. Концепт «жінка» та стереотипні уявлення про її соціальну роль у німецькомовному побутовому анекдоті. Вісник Запорізького національного університету. № 2. 2009. С. 25-31.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; под ред. Е.С. Кубряковой. М.: филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова. 245 с.
5. Куцик О., Колечко М. Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2015. С. 131-140.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, которыми мы живем / под ред. и предисл. А.Н. Баранова. М.: Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
7. Марчук У.Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15. К., 2009. 17 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2004. 35 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: учебное издание. М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. 226 с.
10. Рудюк Т.В. Вербалізація концептів Чоловік, Жінка в українській фразеології: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. К., 2010. 23 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОГО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Ahern C. The Time of My Life. HarperCollins Publishers, 2011. 486 p.
2. Ахерн С. Время моей жизни / пер. с англ. Л. Гурбановской. М.: Иностранка, Азбука-Аттикус, 2017. 464 с.
3. Аґерн С. Час мого життя / пер. з англ. В. Шовкуна. Х.: Книжковий клуб Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. 400 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ:

1. CALD – Cambridge Advanced Learner’s Dictionary. URL: www.cambridge.es/en/catalogue/dictionaries/.../cald.
2. ТСРЯ – Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова. URL: <https://slovarozhegova.ru/>
3. АТСУМ – Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/tlumachnyj>.

УДК 81–115(811.112.2+811.161.2):(808.51/53:342.534)

ЛІНГВАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ КРИТИКИ В ПАРЛАМЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

THE LINGUAL FEATURES OF EXPRESSION OF CRITICAL EVALUATION IN THE PARLIAMENTARY DISCOURSE (IN THE GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES)

Гридюшко О.О.,

*асистент кафедри іноземних мов № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету*

Статтю присвячено проблемі вивчення вираження критичної оцінки у виступах німецьких та українських опозиційних депутатів під час парламентських засідань. Особливістю промов опозиційних депутатів є наявність у них критичної оцінки дій інших депутатів, партій, уряду тощо. У статті визначено поняття «критична оцінка», визначені її експліцитні маркери в німецькому й українському парламентському дискурсах. Крім того, виділено основні синтаксичні та дискурсивні засоби критичної оцінки. Матеріалом дослідження стали відеозаписи парламентських засідань бундестагу та Верховної Ради України. Загальний обсяг відеозаписів – 10 годин (по 5 годин для німецької та української мовної групи), з яких було виділено 60 фрагментів критичної оцінки.

Ключові слова: парламентський дискурс, депутатський виступ, критика, критична оцінка, негативна оцінка.